

z nich se nemůže objevit dříve než jiná a každá základní kategorie se může dále jakoby rozvinout ve vějíř speciálnějších kategorií („pravdivost“ umění například vede k „poznatelnosti“, „přirozenosti“, „novosti“ a mnoha dalším). Autor se tak snaží – a podle našeho názoru nikoli neúspěšně – ukázat *logiku* analýzy umění, která vede k jeho objektivnímu hodnocení.

Jaké jsou kategorie, které konkrétně vyvozuje? Jejich řetěz je, uvedeme-li je v nejobecnější podobě, následující: pravdivost, typičnost, ideál, ideovost, stranickost, lidovost, forma, zobecňující kritéria (uměleckost, krása aj.).

Zvláštní pozornost věnuje autor přechodům od jedné kategorie k jiné. Tak například „pravdivost“ neklade na první místo z tradiční úcty k této kategorii, opěvované prakticky všemi teoretiky, ale vzhledem k požadavkům teorie, která tvoří základ (tzn. teorie odrazu).

Skeptik, jenž by chtěl pochybovat o nutnosti uvedených kategorií, by velmi rychle pochopil, že nelze otřást ani jednou z nich, aniž bychom se dotkli toho filozofického základu, z něhož vyrůstají: předpokladu teorie odrazu v umění.

V knize jsou uvedeny přesvědčivé argumenty ukazující, že vzájemná souvislost kategorií byla prakticky respektována ve všech rozvinutých škálách kritiky – od čínských filozofů až po Saint-Beuva a Goetha, nemluvě o ruských revolučních demokratech.

Pro moderního čtenáře je zajímavý autorův názor na aplikovatelnost těchto kategorií na „expresivní“ druhy umění (hudbu, architekturu). B. G. Luk'janov je přesvědčen, že všechny kategorie „pracují“ ve všech druzích umění: musí však být přizpůsobeny *jazyku* příslušného druhu umění a vyžadují i svůj *objekt* zobrazení. Je přirozené, že ten, kdo chce přistupovat k hudbě s „literárními“ kritérii, nepochodí. Přihlédneme-li však ke specifčnosti hudebního obsahu, ukáže se, že například „pravda“ je v hudbě stejně závazná jako v literatuře (při analýze tohoto druhu materiálu se autor opírá o svědectví největších hudebních kritiků a skladatelů – B. Asafjeva, D. Šostakoviče, J. Kremleva aj.).

Stejně zajímavá je jedna z nejdůležitějších a nejrozsáhlejších částí knihy pojednávající o ideovosti umění. Autor ukazuje, že světové umění mělo v sobě vždy aspekt ideovosti, osvětluje dialektiku aplikace této kategorie v různých epochách a její přerůstání v kategorii stranickosti. Dokonce i buržoazní ideologové, kteří se rozcházejí s marxisticko-leninskou estetikou v hodnocení obsahu idejí a jejich významu pro uměleckou hodnotu díla, jsou stále častěji nuceni přiznat nevyhnutelnost kritéria ideovosti pro analýzu a hodnocení umění.

Kromě hlavního záměru – zdůvodnění systémovosti kategorií umělecké kritiky – řeší autor celou řadu speciálních, avšak neméně důležitých úkolů: Odůvodňuje estetičnost řady kategorií považovaných někdy za vnější a nikoli specifické pro umění, analyzuje reálné obtíže a paradoxy hodnocení umění minulých epoch, problémy filmování klasiky a mnohé další. Prakticky o každém problému, jehož se dotkne, říká něco nového, co obohacuje naši představu o zdánlivě dávno známých kategoriích, jako jsou například kategorie estetického ideálu, „tajemnosti“ krásy, povahy uměleckého detailu a řada dalších.

Je přirozené, že v tak rozsáhlé knize, chápající kritiku komplexně jako proces, jsou nutná určitá omezení. Autor nezdědka klade zajímavé otázky, jako například lidovost umělecké kritiky, uměleckost umění, historismus kritických kategorií, rozsah knihy však neumožňuje, aby se jimi širěji zabýval. Doufáme, že v budoucnosti bude mít možnost věnovat jim (především problému konkrétně historického) více času a místa.

Knihy o metodologii umělecké kritiky jsou, zvláště mají-li monografický charakter, natolik vzácné, že musíme knihu B. G. Luk'janova přivítat jako jednu z prvních vlastovek velké diskuse o povaze současné umělecké kritiky. Tváří v tvář celé řadě destruktivních tendencí v současném buržoazním umění a pokusům o znehodnocení pokladů světové klasiky je každý teoretik povinen znovu se zamyslet nad kritérii odůvodněných soudů o umění. Kniha B. G. Lukjanova je důležitým krokem v tomto směru.

Valentina Skaržinská

Systéma obrazovanijsa i social'naja struktura (Vzdělávací soustava a sociální struktura)

Red.: Ž. Fergeová – D. Varnai

Budapešť, Institut obščestvennych nauk CK VSRP 1980, 240 s.

V rámci spolupráce akademií věd socialistických zemí se už více než 10 let uskutečňuje výzkumná činnost, jejímž cílem je přispívat k poznání sociální struktury soudobé socialistické společnosti. Existuje několik mezinárodních skupin, které se v posledním období zabývaly či zabývají mimo jiné rozvojem dělnické třídy v socia-

listické společnosti, úlohou inteligence v budování socialistické společnosti, vytvářením socialistického životního způsobu, sociálním plánováním a prognostikou, demografickými faktory a rolí rodiny v procesu reprodukce sociální struktury, vztahem mezi vzdělávací soustavou a sociální strukturou.

Recenzovaný sborník, obsahující (kromě úvodu) 12 příspěvků autorů ze socialistických zemí⁽¹⁾ vznikl ze spolupráce v poslední uvedené skupině. Uvedme hned na počátku, že nepředstavuje soubor statí, jež byly vypracovány autory z různých zemí na základě shodného či srovnatelného empirického materiálu (například mezinárodního výzkumu), ale že jde o práce, které se — s různou intenzitou a někdy i dosti rozdílným jazykem — zabývají některými stránkami vztahu mezi sociální strukturou a vzdělávací soustavou. Jednotlivé statí tedy nevycházejí ze společných výsledků práce členů jedné pracovní skupiny, z výsledků výzkumu s aplikovanou shodnou technikou ani z komparace statistických údajů (s výjimkou příspěvku Z. T. Golenkové), ze závěrů formulovaných na základě analýzy mezinárodních statistik, ale především ze „zvládnutí národních zvláštností“, jež se ovšem stává předpokladem k nalézání společných, obecných rysů. I když příspěvky akcentují rozdílné stránky tohoto vztahu, přispívají vlastně všechny k bližšímu poznání, jak se sociální struktura a vzdělávací systém vzájemně ovlivňují. Přestože se zabývají především „domácí“ problematikou (jednotliví autoři analyzují stav ve své vlastní zemi), dospívá čtenář nutně k závěru — a v tomto spatřují hlavní přínos sborníku — že mnohé na první pohled specifické je vlastně obecné, že mnohá „domácí“ pozitivita či negativa jsou pozitivita a negativita s obecnou platností.

V příspěvku Z. T. Golenkové (který by snad bylo vhodnější zařadit hned na začátek) je rozebíráno postavení tzv. vyššího vzdělání v šesti socialistických evropských zemích. Tento příspěvek také jako jediný operuje s mezinárodními statistikami a s komparací historického materiálu. Ukazuje jak na obecné zákonitosti vývoje tohoto vzdělání v letech po druhé světové válce, tak i na zvláštnosti dané například rozdílnou výchozí kulturní úrovní obyvatelstva, rozdílným stavem vývoje vzdělávací soustavy. (Tyto výchozí rozdíly lze demonstrovat např. na rozdílném počtu negramotného obyvatelstva či na rozdílech v datu založení prvních vysokých škol. V Československu, Polsku, Maďarsku byly založeny první vysoké školy ve 14. století zatímco v Rumunsku až v 19. století.) Bez ohledu na tuto rozdílnou úroveň měl vývoj v uvedených zemích v letech po druhé světové válce mnohé shodné rysy. Došlo zde k značnému růstu počtu studentů i k zvýšení osob s tzv. vyšším vzděláním, k změnám v systému vzdělávání, k změnám, jejichž cílem bylo zintenzívnit tvorbu inteligence dělnického a rolnického původu, k růstu podílu národního důchodu věnovaného na školství, k rozvoji především technických a zemědělských vysokých škol. Došlo také k zásadním proměnám v sociálním složení studentů středních i vysokých škol a způsobu získávání vyššího vzdělání, k proměnám inteligence z hlediska jejího sociálního původu. Proměnu této inteligence nejlépe znázorňuje A. Matějovský ve své studii o tzv. staré a nové inteligenci a její cestě k vysokoškolskému vzdělání (nová inteligence je částí dělnické třídy, která v intencích politiky vládnoucí role dělnické třídy „přešla“ v inteligenci) i o rozdílných vzdělávacích aspiracích dětí z rodin tzv. staré a nové inteligence.

Téměř všechny příspěvky otevírají úvahu o „svém“ problému diskusí o změnách v sociálním složení studentů středních i vysokých škol popisem růstu, stagnace,

(1) Ve sborníku jsou tyto statí:

1. V. Adamski, *Možnosti vzdělávání v Polsku: sociální politika a determinanty struktury a kultury*
2. I. Bialecki, *Volba a výběr ve škole*
3. I. Venedikov, *Mládež a její realizace v praxi*
4. Z. T. Golenková, *Sociologické problémy vyššího vzdělání v evropských socialistických zemích*
5. A. Matějovský, *Sociální reprodukce inteligence v ČSSR*
6. A. Meier, *Úloha socialistického vzdělávacího systému v reprodukci a změnách sociální struktury*
7. D. Holda, J. Munk, A. Matějovský, *Sociologické zkoumání vzdělávacího systému v ČSSR*
8. H. Nikkelová, I. Steinerová, *Rodinný původ a úspěch ve škole*
9. A. Kirch, *Sociální determinace skladby uchazečů*
10. Ž. Fergová, F. Gažo, *Základní sociální funkce současného maďarského vyučovacího systému a některé problémy s plněním těchto funkcí spjaté*
11. F. R. Filippov, *Sociální aspekty vztahu všeobecného a odborného vzdělání v SSSR*
12. M. Čáko, I. Liško, *Příprava kvalifikovaných dělníků a sociální mobilita*

poklesu počtu jedinců rozdílného sociálního původu či analýzou změn ve vzdělanosti a kvalifikační struktuře obyvatelstva, k nimž v uplynulých zhruba 35 letech došlo. Řada autorů si položila otázku, co je příčinou toho, že sociální složení studentů neodpovídá sociálnímu složení společnosti, proč jsou jak mezi zájemci o studium tak i mezi studujícími častěji zastoupeni jedinci původu inteligence, jaká je funkce mechanismů zvýhodňujících přístup k vyššímu vzdělání dětí dělnického a rolnického původu, popřípadě jak ve svých důsledcích ovlivňuje tato tzv. pozitivní diskriminace (Adamski) celý profesní život zvýhodněného jedince.

Někteří autoři se zaměřují převážně na rodinu (Bialecki, Meier, Nikkelová, Steinerová), na její úlohu v procesu přípravy „zájemce“ o tzv. vyšší studium. Analyzují vliv rozdílné vzdělanosti a kulturní úrovně rodin na úspěch ve škole, charakter rodinné výchovy z hlediska rozdílné pozice hodnoty vzdělání v hierarchii hodnot dětí, diskutují o vlivu sociální „nutnosti“ studovat z hlediska udržení sociálního a vzdělanostního statusu. Další (Venedikov, Kirch, Fergová, Gažo) věnují provedenou pozornost škole, a to jak škole základní, která podle Fergové nevyrovnává rozdíly „nerovného startu“, ale spíše je prohlubuje a která stále silněji akcentuje svou funkci selektivní, tak i škole střední, především střední všeobecně vzdělávací škole, která reprezentuje hlavní cestu na školu vysokou. Vysoká, střední ale i základní škola stojí v centru úvah Fergové a Gaži, kteří se značně odlišně od ostatních příspěvků zamýšlejí nad základními společenskými funkcemi současné maďarské školy a diskutují i řadu problémů, jež z plnění těchto funkcí vyplývají. Jako jediní si také staví otázku, existuje-li již dnes či bude-li v blízké budoucnosti existovat nadprodukce kvalifikovaných a vysoce vzdělaných odborníků, a také na tuto otázku odpovídají. Argument o formálním kvantitativním nadbytku doplňují úvahou o kvalitě pracovníků, především z hlediska vazby mezi všeobecnou přípravou a odbornou, profesní přípravou. V této souvislosti kladou i otázku, zda vůbec má být profesní příprava záležitostí školských institucí a zda nemá být více přimknuta k sféře praxe.

Sborník *Vzdělávací systém a sociální struktura* představuje soubor statí na první pohled obsahově jen volně spjatých. Jednotlivé příspěvky nepřímým způsobem i obraz o stavu sociologie v jednotlivých zemích, vypovídají o specifických problémech jednotlivých společností, o cestách, jimiž jsou řešeny, o dosažených úspěších i dosud nezvládnutých skutečnostech. Po jejich prostudování však si jasně uvědomujeme společné determinanty minulého vývoje i současného stavu.

Eliška Freiová

Socialističeský obraz žití (Socialistický způsob života)

Moskva, Politizdat 1980, 319 s.

Problém socialistického způsobu života se již přesvědčivě zformuloval jako samostatný předmět sociologického výzkumu, zaujímající významné místo v marxistických společenských vědách. V sovětské společenskovědní literatuře posledních let se objevilo mnoho závažných publikací zaměřených na toto téma. Patří k nim i recenzovaná monografie, napsaná kolektivem významných sovětských vědců G. E. Glezermanem, P. A. Ignatovským, M. T. Jovčukem, N. M. Kejzerovem, M. N. Rutkevičem aj.

Prvních dvacet sedm stran knihy je věnováno rozboru pojmu „způsob života“. Autoři zde dokazují, že způsob života je vymezen na jedné straně materiálními, praktickými vztahy lidí k přírodě, úrovní technické vybavenosti a produktivity práce (tj. stavem výrobních sil) a na druhé straně charakterem výrobních vztahů, ekonomickým řádem společnosti, který určuje celý systém společenských poměrů. Vysvětlují, že ačkoli je způsob života určen způsobem výroby hmotných statků, nelze ho s ním ztotožňovat. Způsob života se nevztahuje pouze ke sféře materiální výroby a ve společnostech s třídními antagonismy není pro všechny stejný, jednotný.

Dále je zde zkoumán problém vzájemného vztahu mezi činností lidí (a tedy i jejich způsobem života) a životními podmínkami. V publikaci je zformulován názor, že podmínky života, ačkoli determinují lidskou činnost, nelze v jejich souhrnu (tedy jako podmínky přírodní i společenské) zahrnovat do pojmu způsob života, protože by to znamenalo ztotožnění způsobu života se společností jako celkem, ztrátu specifičnosti tohoto pojmu. Současně autoři odmítají i druhou krajnost, kterou představují pokusy vyčlenit zcela podmínky života ze způsobu života, tedy ze životní činnosti lidí, protože zcela ignoruje fakt, že měnit životní činnost lidí nelze bez změny jejich věcných i sociálních životních podmínek. Na základě rozboru konkrétních příkladů podstaty věcných a společenských podmínek činnosti autoři dospívají k závěru, že způsob života je „souhrn forem činnosti chápaných v neoddelitelné jednotě s podmínkami této činnosti“ (s. 11).

Z teoretického hlediska jsou zajímavé úvahy o vztazích mezi pojmy „způsob života“, „životní úroveň“, „kvalita života“. V sovětské vědecké literatuře lze k tomuto tématu